

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVI, св. 4.

БЕОГРАД, 1967.

САДРЖАЈ

	Страна
1) И. Грицкат, Стилске фигуре у светлу језичких анализа	217—235.
2) М. Стевановић, Облици другог дела сложеног предиката као допуне безлично употребљеног глагола <i>требати</i>	237—243.
3) Митар Пешикан, О систему заменичких речи	245—267.
4) Љубомир Поповић, Проблем понављања једног реченичног дела	269—290.
5) ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ	291—295.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1967

ОБЛИЦИ ДРУГОГ ДЕЛА СЛОЖЕНОГ ПРЕДИКАТА
КАО ДОПУНЕ БЕЗЛИЧНО УПОТРЕБЉЕНОГ ГЛАГОЛА
ТРЕБАТИ

Један наш читалац писмено нам се исповеда да је у расправи потписаног објављеној у Нашем језику књ. V, стр. 85—102, 165—185, под насловом *Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом да* „нашао тврђу се ова два глаголска облика употребљавају напореда у истој функцији и да међу њима у тој функцији нема никакве синтаксичке разлике”. И није, изјављује даље овај читалац, досад нашао на случајеве који би противречили ономе што је тамо утврђено, али је у најскорије време прочитао, каже, у једном новинарском чланку: „Тр е б а с а ч е к а т и з г о д н у п р и л и к у з а т о”, и случајно се сетио тврђе о напоредној употреби инфинитива и презента с везником да у потпуно истој служби и о могућности њихове међусобне замене у свим таквим случајевима, па је покушао да у реченици да тој под наводницима место инфинитива *сачекати* узме облик презента тога глагола с везником да испред њега, али се уверио да то није могуће учинити. И то је, пише нам, код њега поколебало уверење у тачност онога до чега се анализом великог броја примера узетих из језика више савремених писаца у поменутој расправи дошло. Зато он пита да ли је тачно његово схватање да примери као што је овај који он цитира оповргавају тачност закључака које смо ми утврдили, или се такви случајеви могу сматрати некаквим „изузетком”, или је пак он, можда, у заблуди кад мисли да у таквим случајевима замена инфинитива презентом апсолутно није могућна.

Одмах ћемо одговорити да ми у наведеној расправи нисмо дошли ни до каквих нетачних закључака, а нисмо ни пропустили да нагласимо како уз облике безлично употребљеног глагола *требати*, поред још неког случаја, није могућа напоредна употреба двају речених облика у његовој допуни. Али зато што у грађи на основу које смо писали поменућу расправу нисмо наишли на пример који би нам налагао обраду тога питања у целини, нисмо у њој ствар савим до краја довели. Ми смо то учинили касније, у књизи *Функције и значење глаголских времена*, стр. 46, али ипак сматрамо за своју обавезу да овде одговоримо на постављено нам питање. Рекосмо већ да, по нашем мишљењу, у нашем читаоцу познатој расправи нема нетачних закључака, и да је у њој глагол *требати*, као безличан, узет за један од посебних случајева, да не кажемо за некакав изузетак.

А посебност његова карактера, у вези с обликом допуне с којом он тек чини предикат реченице у којој се употребљава, управо је у његовој безличности. Овај је глагол, како је добро познато, у једном своме значењу (у ономе наравно који нас овде интересује) безличан, док је други глагол, који је, иако синтаксички зависан од дотичног облика безличног глагола *требати*, у ствари прави предикат јер се њим нешто одређено приписује субјекту, ако цела та реченица тј. има свој субјекат, или се пак тим другим делом нешто одређено констатује — ако реченица нема субјекта или се он, непознат, односно неодређен, не казује. И управо зависно од тога да ли овде имамо безличну или личну реченицу и употребљава се један од облика допуне глагола и израза непотпуног значења — не, дакле, као у другим случајевима било који, тећ само један од њих уз употребу другог језичког знака поред саме допуне, мислимо, врло често може да се употреби опет било који од два допунска облика. Управо у једном случају, у случају безличне реченице или безличне конструкције — све је једно (а биће потребно рећи да је то само по форми безлична реченица, а стварно је свакад безлична конструкција, јер оно што се њоме казује увек има свој субјекат, који је некад непознат, а некад се само не изриче) — свакад је уз употребу одређеног језичког знака опет мо-

гућа напоредна употреба било којег облика у допуни глагола *треба* у његову безличном значењу. У случају пак приписивања онога што *треба* да чини одређени субјекат такође је често, опет уз употребу посебног, сада другог наравно језичког знака— могуће употребити или један или други облик допуне, облик презента с везником *да* или инфинитив, мада овде не свакад овај други облик.

Иза овога што смо уопштено казали биће потребно утврдити:

1) шта је то што овај глагол у погледу облика његове допуне чини друкчијим од осталих глагола и израза непотпуног значења, и шта онемогућава напоредну употребу једног и другог облика његове глаголске допуне;

2) уз какве језичке знаке је могућа напоредност употребе двојакних облика допуне безличним облицима глагола *треба*;

3) када и зашто ни с одређеним језичким знаком није могуће употребити било који од два допунска облика уз тај глагол.

А пре свега је и овде потребно нагласити да се у књижевном језику, и у језичкој комуникацији уопште, давање личних глаголских облика глагола *треба* у његовом безличном значењу, с којим се врло често срећемо, с гледишта норме не сматра исправним, иако би тиме сложеност проблема о коме говоримо била сасвим упрошћена.

а) У језику се констатује да ово или оно треба да чини одређено лице: онај ко говори, односно колектив коме припада говорник, и у томе случају ће се допунски глагол, у ствари: други део сложеног предиката, нормално употребити у личном глаголском облику (у презенту с везником *да*) — у облику јединине или множине, зависно од тога да ли то што се дотичним глаголом казује говорно лице приписује само себи или већем броју лица којем и оно само припада: *треба да сачекам* и *треба да сачекамо*, нпр. Или се пак нешто приписује једном лицу или већем броју лица с којима се говори, односно колективу коме припада онај с ким се го-

вори, или лицу односно предмету што не учествује у говору, опет једном лицу или предмету, односно већем броју њих: *Треба да сачекаш, треба да сачекате, треба да сачека, треба да сачекају.*

б) Ако се констатује да нешто *т р е б а* да ради било ко, тј. да се нешто приписује неодређеном лицу или предмету, да цео, наиме, предикат остане безличан, онда ће се допунски облик, тј. други део предиката, употребити у облику који не разликује лице, тј. у инфинитиву, рећи ће се, докле *треба сачекати.*

Истина, има могућности да се и с личним обликом цела реченица обезличи, да се, тј., употреби као безлична и с другим делом у личном глаголском облику. А то се постиже додавањем повратне речце *се* личном глаголском облику, која је управо зато карактеристичан знак безличних конструкција (када се место *треба да сачека*, који облик претпоставља одређено 3. граматичко лице јединине, узме тај исти облик с повратном речцом *се*, па се каже: *треба да се сачека* онда место да буде предикат 3. граматичког лица јединине, то постаје предикатом неодређене конструкције. Дакле: *треба да се сачека*, као год и *треба сачекати* значи да макар ко, било ко, јединка или већи број њих, треба да сачека. А то значи да се и овде напореда с инфинитивом као безличним обликом у допуни у истој функцији употребљава презент с везником *да* испред себе (*треба сачекати* = *треба да се сачека*).

И обрнуто, али само у извесним случајевима, могуће је употребити поред личног глаголског облика (презента с везником *да*) и инфинитив и кад је потребно означити коме се приписује оно што се предикатом сложеним од безличног *треба* (или било којег другог облика безлично употребљеног тога глагола). И ово наравно, уз употребу посебног језичког знака којим се детерминише коме се приписује оно што дотични инфинитив значи. А тај знак је у безличним реченицама, како је познато, облик датива, нека врста, тзв. логичког субјекта. И ако неко хоће да означи одређено лице и у реченици с оба безлична дела сложеног предиката, с безличним обликом глагола *требати* у првome делу и ин-

финитивом, који уопште не разликује лица, у другоме делу, — он то може учинити употребом имена појма којему то приписује у облику датива: *треба ми сачекати, треба ти сачекати, треба му сачекати, треба нам сачекати, треба вам сачекати и треба им сачекати* значе углавном исто што и *треба да сачекам, треба да сачекаш* итд.

Када се има на уму да се безлично не употребљава само глагол *требати*, него и глагол *ваљати*, рецимо, и низ израза непотпуног значења као што су: *дужност је, срамота је, потребно је* итд., треба рећи да се они *mutatis mutandis*, у језику понашају као безлично употребљен глагол *требати*. Примера ради упућујемо на Мажуранићеве стихове: *Срамота је таквог јунаку цилутнут се не погодит циља*, који значи исто што и *Срамота је да се такав јунак цилитне а да не погоди циљ*.

Али су врло чести случајеви кад овај знак, тј. облик датива као логички субјекат у коме стоји име појма коме се приписује оно што се граматички безличном реченицом каже, — није могуће употребити. Ми смо већ и на почетку цитиране књиге истакли да те могућности нема у примерима с глаголима који значе *чинити* коме што и који као допуну захтевају употребу тзв. датива кономи, односно инкомади (тј. датива користи или штете). И доиста, ако знамо да констатација: *Треба му чекати* значи исто што и *Треба да он чека* у реченицама типа: *Треба му спремити све што је потребно за пут*, мада, посебно она може значити и *Треба да он спреми све што му је потребно за пут*, пре се намеће закључак да та реченица значи да за њега *треба спремити оно што је потребно за пут*. Истина је да нису ретки случајеви да и реченице, односно поједини изрази, а не само посебне речи, могу имати по више значења. Али стваралаштво у језику спонтано отклања двосмислености. И посебно овде нема никакве потребе давати реченицама облике које изазивају неспоразуме, поготову када има могућности за начине изражавања, који саговорника, односно читаоца, не остављају ни у каквој двоумици. Одређено речено, била би права бесмислица поред реченице: *Треба да спреми све што му је потребно за пут*, која никога не оставља ни у каквој недоу-

мици о томе шта се њом хтелo рећи, употребити: *Треба му спремити све што му је потребно за пут*, када то пре упућује на значење да је потребно то спремање за појам у дативу извршити од стране било кога другoга.

Поред овога је остао неразјашњен још један проблем у вези с употребом облика глаголске допуне безлично употребљеног глагола *требати*. За разлику од других граматичких лица једине и множине, посебно се у 3. л. једине облици глагола *требати* и у безличном његовом значењу све више пробијају у језичку праксу, и овде с неупоредиво више оправдања него у другим случајевима. Безлични глаголски облик — то је добро познато — подудара се с обликом 3. л. једине (и то с његовим средњим родом, ако је то глаголски облик који разликује род). И мада безлично употребљен било који облик глагола *требати* не може имати свог субјекта — његова употреба у личном облику значи углавном везивање за одређени субјекат. С друге стране, везивању глагола за поједино говору неприсутно лице, тј. за 3. л. једине, најпотпуније и управо потпуно задовољава принцип конгруенције по коме предикат било којег једног појма ван говорних лица увек стоји у облику 3. л. једине, у коме се употребљавају сви предикати безличних реченица. И с формалне стране ми ништа необично не налазимо у примеру на који смо баш данас наишли у једном нашем дневном листу који гласи: *Био је образац какав у ствари треба бити лекар*, а с којим су истог типа примери: *ученик треба бити марљив*, па даље: *он треба казати када се враћа* и томе слични. Али будући да принцип овде није само не употребљавати облике глагола *требати* с личним наставцима, него управо не везивати их за одређене субјекте ни у случају када се тим везивањем формално не нарушавају принципи система конгруенције — засад се бар ни оваква употреба не може сматрати допуштеном у српскохрватском језику који се узима за добар образац у општекултурној комуникацији међу онима који се овим језиком служе. И овде, управо, место инфинитива ваља употребити презент с везником *да*: *Био је у ствари образац какав треба да буде лекар*, *Ученик треба да буде марљив*, *Он треба да каже кад*

се враћа итд. Уз све ово на крају, као последњу напомену, додајемо оно што је и само по себи, наравно, разумљиво: у реченици са субјектом није препоручљиво никакво обезличење глаголски облика којим се иначе, како смо горе видели, омогућава напоредна употреба оба облика допуне глагола *треба* у његову безличном значењу.

М. Стевановић